

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXIX/3-4

БЕОГРАД
1993.

Др Егон Фекете

(Институт за српски језик САНУ, Београд)

О ЧИТАЊУ СКРАЋЕНИЦА

Расправа о томе како би ваљало написане скраћенице читати (изговарати) у говорној пракси. Наглашава се став да су скраћенице најчешће елеменат писаног, а не и (из)говорног изражавања.

Сваком ђаку у основној школи постаје знана Вукова девиза — „Пиши као што говориш, читај као што је написано“. Не улазећи у то да ли је и у којој мери овај принцип апсолутан, сигурно се може рећи да представља темељну одлику нашег језика и писма.

Ипак, има једна не баш занемарљива појава у језику пред којом се наведено Вуково начело исказује проблематичним: када се ради о такозваним скраћеницама. Већ смо, наиме, указали једном раније на то да нам се у језик све више увлаче форме настале скраћивањем речи, обично вишечланих назива институција, политичких организација, културних манифестација, привредних, трговачких објеката, асоцијација или др. Довољно је отворити било које новине, наћи ћемо их на сваком месту. Упозорили смо такође на то да су скраћенице искључиво помоћно средство за (скраћено) писање, а не говорење. (Отуда, рецимо, нико не би саопштење: „Г. Сима је купио 3 кг јабука за десет дин. — прочитао како је написано, већ: „Господин Сима је купио 3 килограма јабука за десет динара“.)

Пошто су, дакле, скраћенице само графемски знак (обично скуп почетних слова речи од којих су састављене), њихов фонолошки склоп може бити разнолик, при чему је, начелно, сасвим свеједно да ли ће склоп скраћеница бити погодан за изговор или не.

Посматрајући за ову прилику само скраћенице у нашим дневним листовима, показује се да су заступљене: (1) у великом броју — консонантске форме без иједног самогласника (нпр. ПТГ, ГСП, ХДЗ, СКЗ, СРС, СРЈ, БЈРМ, ДПС, ВРС, БСЈ, ФСЈ, РТС, ГСС, РДСВ, СКПЈ, СДП, ЖТП, СПЦ, КСТ, ХМЗ, РСК, ТК, ТВ, МЗ), (2) знатно ређе — самогласничке форме без иједног сугласника (УО — управни одбор; УАЕ — Уједињени Арапски Емирати; ИО — извршни одбор, иницијативни одбор, ОО —

основна организација), те (3) опет у великом броју сугласничко-самогласничке комбинације (ХВО, СОФК, СПО, ЕЗ, СНО, ОФК, МАГ, ЈА, МСУП, ВМРО, ДПМНЕ, ПЛО, УДБ, ГО и сл.).

Узели смо у обзир дневне листове отуда што функционална употреба скраћеница — осим у разним административно-пословним, рекламним и сл. приликама — долази до пуног изражаја управо у средствима јавне писане речи, нарочито у новинама (одн. текстуалним секвенцама на телевизијским екранима), а ту, опет, првенствено у насловима чланака, дакле свуда тамо где се — из практичних разлога — жели, пишући краће, економисти простором.

За читаоца (у које се понекад могу уврстити и радијски и телевизијски спикери у тренутку када читају туђи текст) таква се практичност, међутим, може показати мање практичном, поготово ако има или може бити недоумица око тога како редуцирани испис у свом пуном облику гласи. (А да недоумица сигурно може бити, довољно је погледати само до сада наведене примере скраћеница.) У таквом случају, читаоцу (или спикеру, рецимо) и не преостаје ништа друго до да скраћеницу перцепира и у говорном (или сазнајном) плану репродукује онако како је написана.

А како то практично изгледа, довољно је обратити пажњу и ослушнути, на пример, спикере и говорнике на радију или телевизији, на јавним трибинама или у обичном говору када се служе „говором скраћеница“.

Проблем са скраћеницама у говору је двострук: (1) *семантички*, тј. неће увек бити сигурно да ли скраћеница изговорена онако како је написана задовољава принцип споразумевања, по коме дата (скраћеничка) гласовна форма адекватно обележава појам означеног (да ли је онај ко је чита или чује и — разуме) и — (2) *естетски*, тј. да ли гласовна репродукција писане форме задовољава фонетско-прозодијске одлике, а тиме и естетске вредности језика; да ли се њима нарушава или обогаћује оно што називамо културом говора.

Одмах можемо одговорити негативно: репродуковање скраћеница обликом у којем су написане сигурно не задовољава бар један од ова два критеријума.

Прво, скраћенице су синтетичке творевине, које матерњи језик не познаје. Низ фонема који их чини не говори ништа о самоме себи (право значење скраћенице крије се, у другим речима), тј. нема природне сагласности између знака и значења. Скраћенице отуда и не улазе у лексички фонд стандардног и књижевног језика, односно у његов значењски систем; њихова вредност је ефемерна, а опстајање у језику махом привремено (трају док опстојава и садржај на који се односе).

Друго, пошто се склоп скраћеница не формира сходно прозодијским, изговорним законитостима језика, говорна репродукција је нерегуларна (и нерегулисана); то их као елемент споразумевања у значењском систему језика додатно дезавуише, јер се аутохтони језички знак (реч) увек остварује истим, у језику *утврђеним* гласовним садржајем.

Ево, примера: ту скоро у новинама је писало: „Коначни резултати избора из 1990. године су: 194 места СПС, 19 СПО, осам ДЗВМ, ГГ осам, Демократска странка седам, СДА три, ССС два, СРСЈ два, а по једно место седам странака — СЈ, ДРСМ, НСС, СДС, УЈДИ, ПДД и ДСХВ“

(Политика од 26. октобра 1993.) Е, сад само треба замислити (с обзиром на малопре наведене опаске) шта би ово језички значило и како би „звучало“ када би се тако изговорило.

Ипак, знамо да се скраћенице у говорном језику не само чују већ и све више одомаћују; а како то „уживо“ изгледа, показаћемо на неколико случајева. Сигурно је да највеће невоље за изговор задају скраћенички спојеви типа СПС, СПО, СРЈ, ВМРО, ДПМНЕ и сл. За њихову гласовну транспозицију у пракси уочавамо чак неколико „система“. Једном, скраћенице се читају „по Вуку“, дакле онако како је Вук „назвао“ ћирилична слова српске азбуке (Б као /б/, П као /п/, Р као /р/, С као /с/ итд.). У другом случају, репродукују се „латинично“, тј. онако како се читају слова абцеде (Б као /бе/, П као /пе/, Р као /ер/, С као /ес/ итд.). Код страних скраћеница (каткад и наших) примењује се и енглеско спеловање (Б се изговара као /би/, В као /ви/, Т као /ти/, Ц као /си/ итд.). И, најзад, уводе се, каткад, и властита решења по систему „како ти драго“ (па се, на пример С изговара као /се/, Р као /ре/, Ј као /ју/, /јот/ и сл.).

Тако се, рецимо, деси(ло) да исти спикер у оквиру истог текста исту скраћеницу СПС једном изговори: „СПС“ (као три посебне, чак акцентоване речи) па онда као: „еС Пе еС“ и, најзад, као: „Се Пе Се“. Недавно је, опет, једна телевизијска емисија названа „Ви и Ти Ви“ где је „Ти Ви“ уведено уместо уобичајенијег „Те Ве“ (ваљда да „Ти Ви“ буде у складу са „Ви и“).

Да би се предупредиле невоље са изговарањем невољних сугласничких склопова, обично се ипак прибегава девокализацији сугласника или „латиничном“ читању (ХДЗ као /ха де зе/, СПС као /ес пе ес/, ПКБ као /пе ка бе/, СДК као /ес де ка/, ПТТ као /пе те те). Снабдевши се паразитским вокалом, сугласници тако постају слогови, тиме и погоднији за изговор, иако неки сматрају да овакво („латинично“) изговорење слова није у реду, поготово ако се има на уму ћирилица (што опет проистиче из неспоразума око тога да ли је скраћеница ствар писма или говора).

Било како било, не можемо превидети да нам се свим овим језик иновира новим (ван)системским појавама. У овом случају: (1) настају нове, гласовно декомпоноване скраћеничке речи (слова се преуређују у слог), (2) слово или слог постаје формално „реч“, самостална изговорна јединица; као таква поприма чак и акценат, (3) добијамо „речи“ без семантичког садржаја (ван скраћеничког низа су неупотребљиве и не значе ништа), (4) такве творевине, ни у целини ни у деловима, немају способност лексичког обележја (значење се садржи у речима од којих је скраћеница и састављена).

Од помнутих случајева, међутим, унеколико се разликују скраћенице типа СУП, ЈАТ, ФАП, УЛУС, САНУ, БИГЗ, МУП, СИБ, РИВ, АВНОЈ, НИН и сл.; разликују се, у ствари, по томе што имају боље могућности да се лакше и природније изговоре, и то у облику у којем су написане. По томе им се могу прикључити скраћенице настале комбинацијом иницијалних слова и(ли) слогова, такве као ТАНЈУГ, НАМА, КОСМЕТ, ИМЛЕК, РУДНАП, ДЕПОС, БЕМУС, СУП, МУП, БИТЕФ и сл. На тај начин у стању су да, својим гласовним склопом, симулирају речи: изговарају се као реч (квазиреч), добијају акценатско обележје, лако се као форме уклапају у деклинациони систем, попримају ознаке грама-

тичког рода и сл., али се и оне од лексичких речи одликују тиме што немају своју властиту семантику.

Али зато имају нешто друго: захваљујући лакоћи изговора и честој употреби почињу да се, као ривалска форма вишечланом називу, устаљују у језичкој комуникацији до те мере да је временом могуће потпуно занемарити изворну садржину скраћенице и свести је на пуку ознаку датог појма (ТАЊУГ је, рецимо, све више само *име извесне новинске агенције*, а то што изворно значи: „Телеграфска агенција нове Југославије“ може и да се не зна; НИН је све више само *име листа*, а све мање „Недељне информативне новине“; СУП, МУП, ново „име“ за полицију, БЕМУС — за извесну музику смотру, ПЕТЕТЕ за пошту, ЕСДЕКА за банку, ПЕКАБЕ(ТА) — за фирму (изворна значења временом бледе). На тај начин се не добијају само нова „имена“ (НИН, ТАЊУГ и сл.) већ и ривалске форме за опште лексеме, оне за које у језику постоје одговарајуће стандардне речи. Тако се уместо речи *пошта*, *поштански саобраћај*, готово равноправно употребљава *петете* (*петете услуге*, *петете саобраћај*, *петете везе*, и то још са дугим силазним акцентом на последњем слогу!); уместо *телевизија*, *телевизијски* устаљује се *те ве* (*те ве претплата*, *те ве емисија*, *те ве водитељ* — као две речи свака са властитим акцентом), *же те пе* место *железница*, *железнички*, да наведемо само толико, илустрације ради. Тиме скраћенице подлежу процесу лексикализације и отварају пут за улазак у лексички фонд језика.

Као такве, не само да стичу у језику „право грађанства“ већ постају основа за даљу творбу других речи, таквих као: *еспесовац*, *еспесовски*, *еспесов*, *хадезеовац*, *хадезеовски*, *хадезеов* и сл., које се затим уклапају и у нормалне граматичке категорије: мењају се по падежима, образују облике множине и др., чиме се репертоар овакве квазилексике и језичких иновација далекосежно проширује.

Јасан је и разумљив главни разлог скраћивања, у природи је језика изражајна економија. Зато се језик скраћивањем брани од претеране и нерационалне опширности, а њоме се одликују многи називи (у тежњи да назив потпуно и прецизно представи садржај, а често и из манифестационих или „рекламних“ разлога). Скраћенице, какве су да су, узимају се онда као „мање зло“, нарочито у писању, али често и у читању или слободном говору. Уз ово онда иде и механичко прибегивање скраћеницама, и кад оне немају довољно оправдања у изражајној економији.

А да ли се тиме језик богати или сиромаша, његова лепота негује или запушта, изражајне одлике усавршавају или нарушавају, а естетске особености оплемењују или уназађују — треба ли рећи.

Има пак ситуација када се скраћеница не може лако елиминисати. Онда када нам „скраћенички нанос“ надире са стране. Осим такозваних позајмљеница, речи страног порекла, у језику се преузимају и стране скраћенице, као: НАТО, ЦИА, КЕБС, УМПРОФОР, ПАСОК, УНЕСКО, ДОС, УНИЦЕФ, БИБИСИ, СИЕНЕН, СКАЈ, АЈСИЕН, ЕФБИЈАЈ итд.

Овакве скраћенице се обично преузимају у изворном (или спелованом) облику; не могу се транспоновати пуним речима јер су засноване на речима нама страног језика. Отуда оне у нас функционишу мање као скраћенице, а више као стране лексичке (немотивисане) речи, па се

њихово значење мора просто научити, односно значењску репродукцију (ако је потребно) вршити превођењем.

А одговор на питање — како писати такве скраћеница, посебно оне типа БИ БИ СИ, СИ ЕН ЕН и сл., поготово када се нађу у ћириличком окружењу — треба ипак тражити у новим правописним узусима, тим пре што је пракса у јавној писаној речи у том погледу и неуједначена и не увек с ваљаним решењима.

За наше пак скраћенице, правило би се лакше могло формулисати; можда најједноставније парафразом Вуковог: *пиши како не говориш, али и не читај како је написано.*

Неће ли нам се, у противном, језик претворити у говор шифрама који ће се све мање разумети.

Zusammenfassung

Egon Fekete

WIE DIE GESCHRIEBENE ABKÜRZUNGEN AUSLESEN

Es wird darüber diskutiert wie sollte man geschriebene Abkürzungen als sprachliche Texten annehmen (mundlich darstellen). Es wird unterstrichen dass die Abkürzungen in erste Linie zum Schreiben und weniger zum Umgangssprache gehören.